

ISSN 2591-1201

LETNIK 7 • 2023 • ŠTEVILKA 2

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Review of Slovene Contemporary History

Izdajatelj in založnik

Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva

Tivolska 42, 1000 Ljubljana, Slovenija

Odgovorni urednik

dr. Tomaž Ivešić (Slovenija)

Glavni urednik

dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Tehnični urednik

dr. Matic Batič (Slovenija)

Uredniški odbor

dr. Jakob Beneš (Združeno kraljestvo), dr. Lucia Ceci (Italija), dr. Bojan Dimitrijević (Srbija), ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Adam Hudek (Slovaška), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Peter Lieb (Nemčija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Oskar Mulej (Avstrija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija), dr. Igor Salmič (Italija)

Spletni naslov

<https://www.scnr.si/dileme.html>

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been peer-reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles. No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Redakcija te številke je bila zaključena 20. 11. 2023.

Publikacija izhaja s finančno podporo Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Lektoriranje in prevod povzetkov

DigitPen, TransLAB

Oblikovanje in prelom

Inštitut Karantanija

Tisk

Itagraf, d. o. o.

Naklada

100 izvodov

Cena te številke

15 €

ISSN 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

D i l e m e

Review of Slovene Contemporary History

LETNIK 7 • 2023 • ŠTEVILKA 2

VSEBINA

Razprave

Milena Černe

*Gentilejeva šolska reforma in slovensko šolstvo na
Primorskem 1918–1941*

9

Oskar Mulej

*Stanje in notranja razmerja v slovenskem naprednem
(liberalnem) taboru na pragu 2. svetovne vojne*

33

Damjan Hančič

»Vaške straže« na Gorenjskem v letu 1942

73

Bojan Dimitrijević

*Srpski dobrovoljački korpus u Primorskoj Sloveniji
1944–1945. godine*

115

Jelka Piškurić

Ženski zapor na Igu, 1956–1967

149

Rok Bratina

*Od »reformiranega« komunista do »spravitelja« naroda
– politična kariera in stremljenja Boruta Pahorja
(1986–2011)*

191

Poročila s konferenc

Špela Chomicki in Petra Grabrovec
Leto 1943 na Slovenskem – osemdeset let pozneje,
Pivka, 24. maj 2023
235

Recenzije

Tamara Griesser Pečar
Die Krisen der Demokratie in den 1920er und 1930er
Jahren, ur. Michaela Maier, Maria Mesner, Robert
Kriechbaumer in Johannes Schönner. Böhlau,
Wien 2023
241

Mateja Čoh Kladnik
Martina Grahek Ravančič, U IME NARODA! Djelovanje
sudova za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u
Hrvatskoj 1945. godine, Hrvatski institut za povijest,
Zagreb 2023
253

Marta Keršič
Mira Kosem, Pozdravljena, zemlja: Spomini, Založba
Mladika, Trst 2023
269

DOI: 10.55692/D.18564.23.9

Prejeto: 26. 4. 2023

1.01 izvirni znanstveni članek

Damjan Hančič¹

»Vaške straže« na Gorenjskem v letu 1942²

Izvleček

V prispevku avtor predstavi pojav krajevne samoobrambe, nekakšnih vaških straž, ki so poleti in jeseni 1942 nastajale v okrožju Kamnik (zlasti v Tuhinjski dolini) kot spontan odgovor prebivalstva na nasilje partizanske strani, ki je bilo povezano še s povračilnimi okupatorjevimi ukrepi. Tovrstna samoobramba se je najbolj razvijala v osrednjih krajih Tuhinjske doline (Šmartno, Zgornji Tuhinj) in je prenehala obstajati konec leta 1942, ko je bila večina moških mobilizirana v nemško vojsko. Vendar te oblike samoobrambe niso imele skoraj ničesar skupnega s kasnejšim ustanavljanjem Gorenjskega domobranstva (nem. Oberkraimer Selbstschutz) v letu 1944.

- 1 Dr. Damjan Hančič, znanstveni sodelavec, (ORCID: 0009-0002-1885-1885), Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, damjan.hancic@scnr.si.
- 2 Študija je nastala v okviru raziskovalnega programa Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju (P6-0380), ki ga financira Javna agencija za znanstveno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

KLJUČNE BESEDE: *vaške straže, samoobramba, Gorenjska, okupacija, partizani, Tuhinjska dolina*

Abstract

In the article, the author presents a phenomenon of local self-defense, “village guards” of sorts which arose in the Kamnik district (Kreis Stein) in the summer and autumn of 1942 as a spontaneous response of the population to the violence of the partisan side, which was also connected with retaliatory actions of the German occupier. This type of self-defense was the most developed in the central areas of the Tuhinj Valley (Šmartno, Zgornji Tuhinj) and ceased to exist at the end of 1942, when most men were mobilized into the German army (Wehrmacht). These forms of self-defense, however, had almost nothing to do with the later establishment of the Home Guard (Oberkrainer Selbstschutz) in 1944.

KEYWORDS: *village guards, self-defense, Gorenjska region, occupation, partisans, Tuhinj Valley*

Uvod

Podobno kot v italijanski Ljubljanski pokrajini (LP) so se že sredi leta 1942 »vaške straže« oziroma nekakšna krajevna samoobramba pred napadi partizanov in italijanskim povračilnim nasiljem začeli formirati tudi na Gorenjskem, ki jo je zasedal nemški okupator. V vzhodnih predelih Gorenjske oziroma v tedanjem politično-upravnem okrožju Kamnik (nem. *Kreis Stein*) namreč od sredine julija do novembra 1942 zasledimo ustanavljanje samoobrambe, ki so jo lokalne skupnosti (občine) predlagale nemškim oblastem kot podporo žandarmerijsko-policijskim enotam na terenu. Čeprav so to samoobrambo v (nemško pisanih) virih največkrat poimenovali »Selbstschutz«, je bila organizirana izven okvira Wehrmannschafta Koroške ljudske zveze (KVB)³ in je ne smemo enačiti s Selbstschutzem, ki je zlasti v radovljiškem okrožju, a tudi ponekod drugod na Gorenjskem, nastal v tesni povezavi z Wehrmannschaftom, tj. z oboroženimi oddelki KVB, in bil časovno omejen na junij 1942. Razvoj slednjega sta v zahodnih in osrednjih območjih Gorenjske doslej že dobro raziskala dr. Tone Ferenc⁴ in dr. Monika Kokalj Kočever,⁵ medtem ko je

- 3 Koroško ljudsko zvezo (*Kärntner Volksbund* – KVB) je na zasedenih ozemljih Gorenjske in slovenske Koroške ustanovil šef civilne uprave za Gorenjsko z odredbo 24. maja 1941, da bi pospešil raznarodovanje Slovencev. Zveza je bila organizirana po načelih NSDAP, saj naj bi delovala tudi kot predhodna stopnja in priprava članov za sprejem v to stranko. 1. januarja 1942 je bila KVB Gorenjskem vključena v nacistično stranko NSDAP.
- 4 Tone Ferenc, »Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem,« *Letopis Muzeja narodne osvoboditve Maribor* 11, št. 1 (1958): 81–156 (za Gorenjsko glej strani 143–152).
- 5 Monika Kokalj Kočever, *Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske v letih 1943–1945* (Ljubljana: Založba Inštituta za novejšo zgodovino, 2017), 76–80.

pojav organiziranja krajevne samoobrambe poleti in jeseni 1942 na vzhodnem Gorenjskem ostal neraziskan. S pregledom tedenskih poročil, ki so jih občinski komisarji v kamniškem okrožju pošiljali najvišjemu predstavniku medvojne lokalne samouprave v tem okrožju – deželnemu svetniku (nem. *Landrat*) v Kamniku, lahko dokaj dobro rekonstruiramo tudi razvoj tovrstne samoobrambe na tem območju, ki se je formirala najintenzivneje ravno v obdobju, ko je bil Wehrmannschaft na podlagi ukaza nemških okupacijskih oblasti »na dopustu«. Čeprav lahko do neke mere pojav tovrstne krajevne samozaščite v letu 1942 na Gorenjskem primerjamo z vaškimi stražami (*Milizia volontaria anticomunista* – MVAC), ki so v istem času nastajale v italijanski Ljubljanski pokrajini, ta zaradi različnih okoliščin ni nikoli dosegla vojaške moči in pomembnosti v boju proti partizanom kot vaške straže v LP. Razlika je bila tudi v tem, da so vaške straže v LP nastale samoiniciativno in so se šele po svojem formiranju obrnile po priznanje in pomoč na Italijane, medtem ko je na Gorenjskem organizacija od vsega začetka potekala pod nadzorom nemške žandarmerije in z vednostjo uradnih političnih oblasti. Zaradi izгона duhovnikov in najvišjih predstavnikov predvojnih političnih strank v letu 1941 z Gorenjske tu v primerjavi z LP tudi nekomunistične ilegalne skupine (legije) niso imele nobene vloge pri ustanavljanju te samoobrambe, saj so jo predlagali od okupatorja postavljeni župani oziroma občinski komisarji. Prav tako te enote niso imele skoraj ničesar skupnega niti s kasnejšim Gorenjskim domobranstvom (nem. *Oberkraner-Selbstschutz*), razen imena in osnovne ideje o samozaščiti lokalnega prebivalstva pred nasilnimi dejanji partizanske strani. Še več: v večini občin, kjer so poleti 1942 organizirali krajevno samoobrambo (npr. Tuhinjska dolina), nato v letih 1944/45 sploh ni prišlo do ustanovitve domobranskih postojank, kar je v nasprotju z razvojem v Ljubljanski pokrajini, kjer je večina

nekdanjih vaških stražarjev jeseni 1943 tvorila začetno jedro tamkajšnjega domobranstva.⁶ Ob tem je treba opozoriti, da so od junija 1942 naprej na Gorenjskem organizirali med pripadniki nemškega uradništva in »folksdojčerjev« t. i. »nemški Selbstschutz« oziroma »Ortsschutz«, ki ga prav tako ne smemo enačiti z obravnavanim primerom samozaščitne obrambe, ki je bila sestavljena iz slovenskega prebivalstva.⁷

Pregled oboroženih nemških okupacijskih enot na Gorenjskem v prvih dveh letih vojne

Preden se posvetimo predstavitvi krajevne samoobrambe na Gorenjskem, je treba predstaviti tako obseg okupatorjevih oboroženih sil, ki so bile v prvih letih vojne nameščene na tem območju, kot tudi tedanje delovanje partizansko-revolucionarne strani.

Najprej pogledjmo okupatorjeve enote, ki so po okupaciji na Gorenjsko prišle iz »starega rajha« ter so jih sestavljali izključno Nemci in pripadniki Nemčiji neposredno priključenih pokrajin. Število pripadnikov nemške redne vojske (nem. *Wehrmacht*) na Gorenjskem ni bilo veliko. Leta 1942 je bil v Škofji Loki nameščen 499. šolski pehotni bataljon s približno 600 možmi, nadalje je bilo približno 600 vojakov nameščenih na Bohinjski Beli. Nekoliko večje število vojakov je prišlo na Gorenjsko šele v avgustu leta 1943, ko so prišli na škofjeloško območje deli 71. nemške divizije, ki je ob kapitulaciji Italije

6 Tamara Griesser Pečar, *Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007), 291; gl. tudi Boris Mlakar, *Slovensko domobranstvo 1943–1945: ustanovitev, organizacija, idejno ozadje* (Ljubljana: Slovenska matica, 2003), 120–124.

7 Kokalj Kočevar, *Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske*, 98–103.

varovala okolico Ljubljane in železniško omrežje.⁸ Za varnost okupacijskih organov in izvajanje njihovih ukrepov je skrbel komandant policije in varnostne službe Gestapo, ki je bil hkrati komandant preseljevalnega štaba. Izpostave Gestapa (tajne državne policije) so bile na Jesenicah, v Radovljici, Kranju, Kamniku, Škofji Loki, medtem ko je bilo poveljstvo na Bledu. Skupaj so štejele okrog 150 mož.⁹ Varovanje reda in miru na podeželju je bila naloga orožništva, zato so večja okrožja imela nekaj orožniških oddelkov, orožniške postaje in tudi svoje postojanke. Orožniške postaje, ki so bile večinoma po šolah, župniščih in izpraznjenih zasebnih hišah, so bile na začetku maloštevilne, saj so imele povprečno le po tri orožnike, vendar so se zaradi partizanskega delovanja kasneje nenehno krepile, medtem ko se je njihovo število zmanjševalo, tako da so štejele manjše orožniške postaje približno 10, srednje približno 30 in velike od 50 do 100 orožnikov. Orožniki na Gorenjskem so bili starejših letnikov, večinoma Korošci in Tirolci, medtem ko so v aktivno orožniško službo kot t. i. pomožne policiste (nem. *Hilfspolizist*) sprejeli tudi nekaj sto nekdanjih jugoslovanskih orožnikov.¹⁰ Glavnino enot v boju proti partizanom so na Gorenjskem predstavljale policijske enote. Poleti 1942 je bil na Gorenjskem dejaven 18. policijski gorsko-lovski polk s približno 3.500 možmi, del 19. policijskega polka s približno 2.000 možmi, 4. policijski polk, ki je sodeloval v ofenzivi Enzian v Karavankah v drugi polovici avgusta 1942, nato 225. in 322. policijski bataljon s po približno 600 možmi in 181. rezervni

8 Nataša Budna, Jože Dežman in Janez Lušina, *Gorenjski partizan: Gorenjski odred 1942–1944* (Ljubljana: Partizanski knjižni klub, 1992), 82.

9 Ibid.

10 Tone Ferenc, *Izbrana dela, Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 2. Raznarodovanje* (Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2010), 63.

policijski bataljon.¹¹ Dodatnih skupaj 1.200 mož so štele nemške obmejne enote, saj je nemškemu rajhu priključena Gorenjska na zahodu in jugu mejila na Kraljevino Italijo. Na zahodu je bila nova meja identična z rapalsko mejo iz leta 1920, medtem ko so na jugu novo nemško-italijansko obmejno področje med Gorenjsko in Ljubljansko pokrajino Nemci zavarovali, zlasti med Žirmi in Šentvidom nad Ljubljano s srednje močnimi obmejnimi enotami v postojankah ob meji, samo mejo so zavarovali z visoko žičnato oviro in tudi s protipehotnimi minami. Nemški in italijanski obmejni organi so med seboj sodelovali, zato je bil prehod meje še posebej težaven. Mejo v Julijskih Alpah so graničarji nadzirali iz 18 postojank in mejo proti Ljubljanski pokrajini iz 10 do 12.¹² Pomembna okupatorjeva zaščitna sila so bili deželni strelci, v kateri so služili moški stari nad 35 let. Na Gorenjskem so leta 1942 delovali 510., 857., 922. in 321. bataljon s po približno 600 možmi ter 402. in 403. dopolnilna kolesarska četa.¹³

Poleg teh oboroženih enot, sestavljenih iz moštev »starega rajha«, je okupator skušal vzpostaviti tudi pomožne oborožene enote iz vrst domačega prebivalstva in pri tem razvijal oblike, ki so bile uveljavljene že v rajhu. Ena izmed najpomembnejših so bili t. i. vermani oziroma brambovci. Wehrmannschaft na Gorenjskem je nemški okupator razvijal v okviru KVB. Ustanovljen je bil 20. junija 1941 in naj bi »z ustreznimi ukrepi krepil s pristopom h Koroški ljudski zvezi kot veliki organizaciji, v kateri se združujejo vsi Gorenjci, izraženo priznavanje k nemštvu in pospeši vrnitev teh mož v nemško ljudsko skupnost«. ¹⁴ KVB

11 Budna, Dežman in Lušina, *Gorenjski partizan*, 83.

12 Ibid. Gl. tudi Kornelija Ajlec in Božo Repe, *Razkosana Slovenija. Okupacijske meje med drugo svetovno vojno* (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2021), 71–87.

13 Ibid., 84.

14 Ferenc, »Wehrmannschaft v boju proti NOV na Štajerskem«, 146.

je bila organizirana na približno enak način kot nacistična stranka (NSDAP) v Nemčiji. Vsi v KVB sprejeti moški od 18. do 45. leta starosti so obvezno postali člani Wehrmannschafta. Osnovna naloga te formacije je bila ista kot v SA v starem rajhu; »predvojaška« in politična vzgoja v nacionalsocialističnem duhu.¹⁵ Pri vermanih je šlo torej za nekakšno polvojaško organizacijo, ki so jo na Gorenjskem razvijali in skušali uporabiti tudi v akcijah proti partizanom, zlasti v prvi polovici leta 1942, čeprav zahteve po njenem bojnem udejstvovanju segajo že v konec leta 1941,¹⁶ vendar je takrat še niso uporabili.¹⁷ Na pojav in razvoj Wehrmannschafta je bil vezan tudi Selbstschutz, ki ga bomo podrobneje obravnavali v nadaljevanju. Po drugi strani je bil Wehrmannschaft le predhodna stopnja organiziranja oddelkov NSDAP, torej SA,¹⁸ SS,¹⁹ NSKK²⁰ ali NSFK.²¹ Vodstvo

15 Ibid.

16 Na ozemlju Spodnje Štajerske je deloval Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze. Do prvega sodelovanja med orožništvom in štajerskimi vermani je prišlo pri zasledovanju Pohorske čete že avgusta in septembra 1941, a najbolj so se vermani razvili v celjskem okrožju, kjer so bili na začetku leta 1942 nameščeni tako ob italijansko-nemški državni meji kot ob gorenjsko-štajerski pokrajinski meji; gl. Ferenc, »Wehrmannschaft v boju proti NOV na Štajerskem«, 87–88, 92.

17 Ferenc, »Wehrmannschaft v boju proti NOV na Štajerskem«, 146.

18 *Sturmabteilung* (SA) je bila paravojaška organizacija pod okriljem NSDAP. Pripadniki SA so predstavljali udarno moč stranke v zgodnjih letih obstoja stranke. Po t. i. noči dolgih nožev julija 1934 je SA izgubila pomen. V vsako SA-skupino so vključili moštvo iz posameznih pokrajin, provinc ali nabornih okrožij.

19 *Schutzstaffel* (SS) je bila paravojaška organizacija, ki je spadala pod NSDAP. Sprva je bila del SA, toda po noči dolgih nožev je pridobila samostojnost znotraj NSDAP.

20 *Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps* – Nacionalsocialistični motorizirani korpus.

21 *Nationalsozialistisches Fliegerkorps* – Nacionalsocialistični letalski korpus.

koroške NSDAP je zato že 1. junija 1942 predlagalo, da je treba v Wehrmannschaftu najti može, ki bodo pozneje postali člani oddelkov NSDAP.²² Glede na slabe razmere, ki so vladale v številnih krajevnih in območnih izpostavah organizacije, ter povečanje partizanske dejavnosti sta divizijski vodja SA Walther Nibbe²³ in gavlajter dr. Friedrich Rainer²⁴ sklenila, da je vodja SA-Gruppe pripadnikom Wehrmannschafta 29. junija 1942 zaradi »povečanega števila nalog v kmetijstvu in za zaščito prehranske situacije« odredil dopust, in sicer do 15. septembra; kasneje ga je podaljšal do 10. oktobra 1942, ko je bil Wehrmannschaft ukinjen,²⁵ medtem ko so bili njegovi člani pozvani, da prestopijo v oddelke NSDAP. Nekdanje vermane so v seznamih oddelkov NSDAP še vedno navajali kot vermane, dokler niso dobili potrdila o državljanstvu, nato so lahko vstopili v enote SA.²⁶

22 Kokalj Kočever, *Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske*, 100.

23 Walther Nibbe (1900–1954), nemški nacistični funkcionar in paravojaški aktivist, nazadnje s činom vodje skupine SA. Leta 1939 je Nibbe prevzel vodenje skupine SA Südmark s sedežem v Gradcu. Takrat je prejel čin vodje skupine SA. Leta 1945, malo pred koncem druge svetovne vojne, so ga imenovali na čelo skupine SA Pommern. Malo pred koncem vojne je prejel tudi čin SA Obergruppenführerja.

24 Friedrich Rainer (1903–1950), avstrijski (koroški) pravnik, nacistični politik in vojni zločinec. Bil je nemško-koroški nacionalist in se je udeležil bojev na Koroškem v letih 1918 in 1919. 30. novembra 1941 je postal pokrajinski vodja NSDAP za Koroško, od 16. decembra 1941 državni namestnik za Koroško in vodja civilne uprave za zasedena območja Koroške in Kranjske v Celovcu. 10. septembra 1943 je postal še visoki komisar za operacijsko cono Jadransko morje v Trstu. Bil je odgovoren za številne nacistične zločine nad slovenskim prebivalstvom.

25 Kokalj Kočever, *Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske*, 100; Ferenc, »Wehrmannschaft v boju proti NOV na Štajerskem«, 146.

26 Kokalj Kočever, *Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske*, 101.

Zaradi naraščajočih partizanskih dejavnosti so Nemci junija 1942 ustanovili »krajevno zaščito« (nem. *Ortsschutz*), ki so jo sestavljali le nemški državljani, t. i. »folksdojčerji« in »zanesljivi Gorenjci«; skupaj so šteli 200 mož, ki so bili zaradi telesnih ali ostalih razlogov odpuščeni iz drugih vojaških služb. Novembra 1942 je organizacija razpadla.²⁷ Leta 1942 so Nemci iz domačinov ustanovili tudi t. i. raztrgance (nem. *Gegenbanden*), ki so se predstavljali za partizane in s tem povzročali še več žrtev med prebivalstvom; tesno so sodelovali z Gestapom, ki je o njih imel velikokrat obremenilno gradivo, zato jih je silil v sodelovanje z izdajami in nasiljem nad rojaki.²⁸

Okupatorjeve oborožene enote v okrožju Kamnik

Če si pogledamo območje vzhodne Gorenjske oziroma politično-upravnega okrožja Kamnik, je imel leta 1941 tam nemški okupator okrog 16 postaj z okrog 110 orožniki in marca 1942 154 orožnikov.²⁹ Zaradi partizanskega gibanja so morali leta 1941 v kamniško okrožje pripeljati enega ali celo dva bataljona vojske za zavarovanje vojaško pomembnih objektov (t. i. bataljone deželnih strelcev), in sicer 510. bataljon v Kamnik in 533. bataljon v Domžale ter poldrugi bataljon zaščitne policije za zatiranje enot partizanske vojske: 171. rezervni policijski bataljon v Kamnik in četo 181. rezervnega policijskega bataljona v Litijo. Spomladi in poleti 1942 so imeli za zatiranje partizanov tam celo okrepljena rezervna policijska bataljona, in to 10. v Kamniku in 93. v Domžalah. Spomladi 1942 so Nemci v tem okrožju ustanovili tudi »samoobrambno« esesovsko enoto,

²⁷ Ibid., 99.

²⁸ Budna, Dežman in Lušina, *Gorenjski partizan*, 84.

²⁹ Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 2. Raznarodovanje*, 337.

t. i. *Freikorps Stein–Oberkrain*, ki je štela okrog 600 mož, v glavnem učiteljev, uradnikov itd. Razmere jeseni 1942, tj. po nemški ofenzivi na Gorenjskem od julija do septembra 1942, ki jo je spremljalo okupatorjevo nasilje, so se namreč nekoliko pomirile in nekaj časa občinske uprave niso bile tako zelo ogrožene. Ponovno so se začele razmere močnejše zaostrovati konec zime 1942/43, nekako od februarja 1943 dalje.³⁰

Partizanska stran v letu 1942 v okrožju Kamnik

Po nekaterih ocenah je bilo na (vsem) Gorenjskem januarja 1942 360 partizanov ali dve tretjini vseh slovenskih partizanov, na začetku poletja 1942 jih je bilo okrog 500, tu je občasno delovala še II. grupa odredov s približno 400 borci.³¹ V letu 1942 je bilo od aprila do konca leta 1942 v partizanskih enotah krajši ali daljši čas okrog 800 oseb. Konec leta 1942 so partizanske enote šteje manj kot 250 borcev, do 240 jih je padlo, ostali so bili ali ujeti, ali so dezertirali ali so se vrnili domov itd.³² Primeri partizanskega nasilja v letih 1941 in 1942 v okrožju Kamnik so se kazali zlasti v ropanju živilskih trgovin, v odvzemih živilskih pridelkov kmetom, množičnemu prisilnemu novačenju moških prebivalcev v svoje vrste, požigih hiš izsehlenih oseb (da se vanje ne bi naselili Nemci). Zagrešili so tudi nekaj umorov in fizičnih napadov na posamezne osebe, zlasti krajevne funkcionarje okupatorjevih strankarskih ali upravnih organov (nacistične stranke, KVB itd.), nato na osebe, ki so nemškimi oblastem naznanile lokacijo gibanja partizanov.

³⁰ Ibid., 338.

³¹ Budna, Dežman in Lušina, *Gorenjski partizan*, 8; gl. tudi Damijan Guštin, *Prva partizanska pomlad. Razvoj slovenskih partizanskih čet leta 1942* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2021), 480.

³² Budna, Dežman in Lušina, *Gorenjski partizan*, 9.

Nasilja, povzročena iz politično-ideoloških razlogov, v omejenem območju še ni mogoče zaslediti v tolikšni meri, kot to beležimo jeseni 1943 in spomladi 1944.³³

Kamniško okrožje je bilo že poleti 1941 eno od glavnih prizorišč t. i. »vstaje proti okupatorju« na Gorenjskem, sprva večinoma v obliki diverzantskih akcij, nato so začele nastajati že tudi prve partizanske enote. Da bi razumeli dogajanje na tem območju v letu 1942, je treba najprej pogledati splošne operativne načrte partizanske strani v letu 1942 na območju vzhodne Gorenjske. Na začetku aprila tega leta je namreč vodstvo partizanskega gibanja po večmesečnih pripravah izdelalo podrobnejši operacijski načrt, kjer je nameravalo ustvariti osvobojeno ozemlje v osrednji Sloveniji; težišče akcij je bilo na eni strani postavljeno na okupacijsko območje nemškega okupatorja na Gorenjsko in po drugi na južnem delu Ljubljanske pokrajine, kjer je po odselitvi kočevskih Nemcev nastalo obširno skoraj prazno območje. Kot okvirni rok za začetek izvajanja so določili sredino maja 1942. Načrt je bil dvostopenjski: prva stopnja je predvidela ustvaritev treh ožjih osvobojenih ozemelj: med nemško-italijansko mejo in Savo, med Revirji in Kamniškim območjem ter Kočevsko. Druga je predvidela osvoboditev celotne Gorenjske, vključno z mestnimi središči in zahodnega dela Štajerske ter Posavja med Litijo in Ratečami, kar bi to ozemlje povežalo s Kočevsko.³⁴ Vendar se zaradi šibkosti partizanskih enot ta akcija ni začela sredi maja, ker se je do takrat I. grupa odredov, ki je bila nosilka akcij na Gorenjskem, šele začela formirati v osnovne enote, ki za akcije še niso bile pripravljene. Zato so ji poslali na pomoč partizanske enote iz Polhograjskega hribovja, ki so zaradi okupatorjevega

33 Damjan Hančič, *Revolucionarno nasilje na vzhodnem Gorenjskem, 1941–1945* (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2011), 180–182.

34 Guštin, *Prva partizanska pomlad*, 478–479.

napada z odhodom na Gorenjsko kasnile za tri tedne, vse do začetka junija 1942.³⁵ II. grupa odredov je sicer krenila po 15. maju proti štajersko-gorenjski meji, vendar so jo okupatorjeve sile zavrnilo, še preden ji je uspelo prečkati reko Savo. V drugi polovici maja 1942 je štab III. grupe odredov poslal na Gorenjsko bataljon prostovoljcev, poleg tega je oblikoval bataljon v Polhograjskih Dolomitih za podporo I. grupe odredov.³⁶

*Akcije partizanov v dolini reke Črne
in na Veliki planini*

Čeprav načrt slovenskega partizanskega vodstva ni uspel, je bilo konec maja in junija v severnem in vzhodnem delu tedanjega kamniškega okrožja, kjer je bila aktivna Kamniška četa, izvedenih več uspešnih sabotažnih, propagandnih in prehranjevalnih akcij v Tuhinjski dolini, v Črnem grabnu, dolini reke Črne in na Moravškem. 10. maja 1942 je omenjena četa prerasla v bataljon, ki je bil s Kokrškim bataljonom povezan v Kokrški odred in je nato na začetku junija 1942 uspešno izvedel napad na Stranje³⁷ ter v naslednjih tednih zasedami napadal in oviral promet nemških vozil med Štajersko in Gorenjsko.³⁸ Ob napadu na Stranje, ki je potekal 9. junija, so partizani uničili

35 Ibid., 481.

36 Ibid., 483.

37 Ivan Vidali, »V boj za svobodo«, *Kamniški zbornik* 7 (1961): 74–75; gl. tudi Ivan Jan, *Kokrški odred I - Narodno-osvobodilni boj pod Karavankami* (Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980), 206–213 .

38 Miroslav Stiplovšek, *Kamniško okrožje v narodnoosvobodilnem boju 1941–1945: problematika virov in literature, obsega in razdelitve okrožja ter periodizacije* (Domžale: Pripravljalni odbor za organizacijo VII. zbora gorenjskih aktivistov, Odbor aktivistov kamniškega okrožja, Samoupravna interesna kulturna skupnost, 1975), 42.

stranjsko žandarmerijo, pošto in občino ter zaplenili veliko orožja, streliva in vojaškega materiala; v žandarmeriji in občinskem uradu so zažgali arhiv, uničili opremo in pobrali živilske karte.³⁹ Nato so se umaknili v smeri Praprotno–Pasja peč in se nato utaborili v višini okrog 1200 m, od koder so opazovali teren. Čeprav so Nemci med umikom streljali za partizani in jih opazovali, jim niso sledili.⁴⁰ Čez teden dni, 16. junija 1942, so partizani napadli in zelo hitro zavzeli okupatorjevo postojanko na prelazu Črnivec, ki povezuje Gorenjsko s Štajersko. Od 40 tam nameščenih vermanov jih je, po povojnih partizanskih podatkih, osem padlo, partizani so zaplenili en puškomitraljez, dve parabeli, okrog 30 pušk, več zabojev bomb, streliva in druge opreme.⁴¹ Nato so čete kamniškega bataljona usmerjale napade predvsem na glavno cesto skozi Tuhinjsko dolino in Črni graben. Prva četa je večkrat z drevesi in s podrtimi telefonskimi drogovi zasula cesto v Črnem grabnu, medtem ko je druga četa porušila most na Kozjaku, zažgala potniški avtobus in uničila tri avtomobile z gestapovci in s policisti.⁴² Prvega julija 1942 so partizani pri Motniku napadli poštni avto, ki je vozil proti Kamniku. Partizani so ga ustavili in potnikom ukazali, naj z dvignjenimi rokami izstopijo, jih legitimirali in jih, dokler ni partizanski šofer vozila zapeljal v jarek/graben, ob grožnjah, da jih bodo ubili, pustili stati skupaj in jim prepovedali vsako oddaljevanje od tam. Ko so potniki prišli v Laze, so »bili še vsi

39 Vidali, »V boj za svobodo«, 74–75; Jan, *Kokrški odred I*, 206–213. Glej tudi Arhiv Republike Slovenije (ARS), SI AS 1603, Deželni svetnik Kamnik, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kamniška Bistrica, 12. 6. 1942.

40 Vidali, »V boj za svobodo«: 75.

41 Ibid.

42 Ibid.

šokirani in nervozni«. Po krajšem postanku so potnike z vozom na konjsko vprego prepeljali v Kamnik.⁴³

O čedalje večji partizanski dejavnosti v Tuhinjski dolini že sredi maja 1942 poroča tudi občinski komisar v Zg. Tuhinju: »Nemiri v naši dolini se povečujejo iz dneva v dan. Ne mine skoraj nobena noč, da se ne bi nekaj zgodilo. Eno noč je eden obstreljen, drugo noč je nekdo okraden, tretjo noč so z grožnjami trkali na različna hišna vrata. Kam pa pripeljejo takšne razmere je lahko prebrati iz obrazov ljudi. Ljudje so tako prestrašeni, da se o partizanih ne upajo niti več govoriti... //... Ve se povsem natančno, da je v naši dolini skupina partizanov sestavljena iz 40 do 50 oseb, in ko bo ta uničena, bo v dolini spet zavladal mir kot je bil doslej, kajti skupino vodijo ljudje, ki izhajajo od tod. Življenje v takšnih razmerah je skoraj neznosno. Ponoči ko vsi spijo in so prebivalci brez moči, pridejo ti neodgovorneži in kaj uničijo ali pokradejo. Delo nikakor ne more steči tako kot je doslej. Vse bi moralo biti usmerjeno v to, da se zaščiti nedolžne in delavoljne ljudi. Tudi gavljater je obljubil zaščito nedolžnih ljudi. Ponoči, ko je policija daleč od posameznih krajev, pa je prebivalstvo nemočno in izpostavljeno tolpom. Morali bi patroljirati tudi ponoči in korakati sem ter tja, ne samo v eno smer, da bi bil cilj premika partizanom neznan in vsako noč v drugem kraju. S tem bi se ponovno povrnilo zaupanje ljudi v organe pregona.«⁴⁴

Na začetku julija so partizani napadli policijski vozili pod prelazom Črnivec.⁴⁵ In sicer je 2. četa Kamniškega bataljona odšla v bližino Črne nad Kamnikom in dobrih 500 metrov od vasi, na »Pirčevih ridah«, iz zasede napadla dva policijska avtomobila. Med njimi je bilo ubitih tudi nekaj žandarjev in

43 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj, 3. 7. 1942.

44 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj, 22. 5. 1942.

45 Jan, *Kokrški odred I*, 253.

policistov,⁴⁶ pri čemer število ubitih in ranjenih zelo niha od poročila do poročila.⁴⁷ Na poziv orožništva je nemško poveljstvo poslalo iz Kamnika na pomoč del 3. čete 510. bataljona deželnih strelcev, vendar so prišli prepozno. Ob tem so partizani zaplenili dve brzostrelki, eno puško, tri pištole in večjo količino druge opreme. Pri ubitih Nemcih naj bi našli tudi album s podatki in fotografijami vseh, ki so iz te okolice odšli k partizanom.⁴⁸

Okupatorjeve povračilne akcije

Edini večji uspeh Nemcev v bojih proti partizanom se je zgodil 19. junija 1942, ko so Nemci nenadoma napadli taborišče partizanov na Veliki planini. Zaradi neorganiziranega preboja skozi nemške obročje je padlo 18 partizanov, številnim ni uspelo rešiti niti svojega orožja. Taborišče naj bi izdal žandar, ki so ga partizani ujeli ob napadu na Stranje.⁴⁹ Ta napad je bil edini večji nemški uspeh v bojih s partizani v prvi polovici leta 1942. A ker drugih uspehov ni bilo, se je okupator maščeval nad prebivalstvom. Prav poleti leta 1942 je okupatorjevo nasilje na Gorenjskem doseglo višek z množičnimi selitvami, s streljanjem talcev, s požigi vasi itd. Višji vodja SS in policije

46 Ibid.

47 Nekateri partizanski viri navajajo, da so bili v napadu ubiti štirje policisti, med njimi dva oficirja, drugi viri navajajo, da so bili ranjeni štirje orožniki, med njimi en orožniški oficir huje. Ferenc navaja podatek, da so bili ubiti kamniški okrožni orožniški poveljnik in štirje orožniki; Tone Ferenc, »Kako je bilo z razkrojem Wehrmannschafta na Gorenjskem«, *Borec* 7, št. 5 (1960), 225–226.

48 Jan, *Kokrški odred I*, 253.

49 Ibid.

SS general Erwin Rösener⁵⁰ je že 2. julija poostril ukrepe zoper gorenjsko prebivalstvo: uvedel je policijsko uro od 20.00 zvečer do 5.00 zjutraj, prepovedal vsak promet s kolesi, Slovencem prepovedal uporabo osebnih avtomobilov in motornih koles ter obiskovanje gostiln, ukazal oddati lovsko orožje itd.⁵¹ V Kamniku so okupatorji 30. junija 1942 obesili osem talcev,⁵² v vasi Gradišče v Tuhinjski dolini so 8. julija 1942 pobili in vrgli v goreče domačije več domačinov, druge so izselili. V istem času so požgali tudi vasi Hom in Koreno pri Krašnji v Črnem grabnu.⁵³ Čeprav »je Kamniški ali 1. bataljon prav v teh vaseh s pomočjo terenskih odbornikov OF organiziral vaško oz. Narodno zaščito, ki ni bila oborožena in je imela nalogo, da v času nevarnosti brž obvesti ogroženo prebivalstvo, da se pravočasno umakne«,⁵⁴ ohranjeni partizanski viri poročajo, da bili so ljudje zelo nezadovoljni, ker jih partizani ob nemškem divjanju niso branili; za svojo nedejavnost so navedli vzrok, »da obveščevalna

50 Erwin Rösener (1902–1946), nemški SS general, SS-Obergruppenführer. Bil je eden od zgodnjih članov NSDAP in 6. novembra 1926 je vstopil še v SA. Leta 1929 je zaprosil za vstop v SS, kamor so ga sprejeli naslednje leto. Tu se je do leta 1944 povzpел do čina SS-Obergruppenführer in general Waffen-SS ter policije. Rösener je bil odgovoren za poboje civilistov v Sloveniji med drugo svetovno vojno in bil posledično po vojni obsojen na smrt. Prav tako je bil posmrtno obtožen na Nürnberških procesih za vojne zločine; več o tem gl. Tamara Griesser Pečar, »Erwin Rösener«, v: *V imenu ideologije: obrazi totalitarizmov na Slovenskem*, ur. Renato Podbersič (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2020), 55–94.

51 Ferenc, »Wehrmannschaft v boju proti NOV na Štajerskem«, 143–152.

52 Danilo Cerkvénik, »Talci na Kamniškem«, *Kamniški zbornik* 7 (1961), 344; gl. tudi Milan Šuštar (ur.), *Zbornik žrtev 2. svetovne vojne v občini Kamnik* (Kamnik: Občina Kamnik, 2004).

53 Cerkvénik, »Talci na Kamniškem«, 344; Šuštar (ur.), *Zbornik žrtev 2. svetovne vojne v občini Kamnik*, 46–47.

54 Jan, *Kokrški odred I*, 257.

*služba ni mogla funkcionirati, ker so nemški avtomobili in vojska prišli zelo tiho in v zgodnjih jutranjih urah».*⁵⁵

Pri tedanjem rudniku kaolina v Črni so Nemci 9. julija 1942, kot maščevanje za žrtve nemške policije na Črnicu 5. julija 1942, ustrelili 51 talcev, kar je največje število naenkrat ustreljenih talcev na Kamniškem v vsem času okupacije.⁵⁶ Od tega je bilo 35 domačinov iz župnije Gozd (Črna, Kališče, Gozd, Krivčevo, Podstudenec), ki so jih Nemci odbrali izmed približno sto domačinov, ki so se v nedeljo, 5. julija, zbrali na poziv na vaje Wehrmannschafta.⁵⁷ Poleg tega so iz gestapovskega zapora v Begunjah pripeljali na morišče v Črno nadaljnjih deset talcev iz kamniškega okrožja, zlasti iz Stranj, Stahovice in Zagorice.⁵⁸ Da bi dosegli potrebno število, so na ustrelitev pripeljali še dodatnih pet žrtev, ki niso bile iz kamniškega okraja,⁵⁹ in temu dodali še enega starejšega berača brez stalnega bivališča. Dogodek je po poročilu kamniškega občinskega komisarja Hermanna Rehbacha⁶⁰ zamajal zaupanje prebivalstva,

55 ARS, SI AS 1852, Prva grupa odredov, t. e. 1/I, Poročilo Kokrškega odreda štabu Prve grupe odredov glede nemškega požiga vasi Korenovo, Hom in Gradišče.

56 Vidali, »V boj za svobodo«, 76–77.

57 ARS, SI AS 1705, Okrožni komite OF Kamnik, t. e. 2., Referat za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, Prijava zločina in zločinca, prijavitelj Franc Osolnik, predsednik NOO v Gozdu, 2; gl. tudi Šuštar (ur.), *Zbornik žrtev 2. svetovne vojne v občini Kamnik*, 11–14.

58 ARS, SI AS 1705, t. e. 2., 2; gl. tudi Šuštar (ur.), *Zbornik žrtev 2. svetovne vojne v občini Kamnik*, 11–14.

59 ARS, SI AS 1705, t. e. 2. Prijava zločina in zločinca, 2.

60 Hermann Rehbach (1908–1976) se je rodil na gradu Krumperk pri Domžalah. V času nemške okupacije je bil župan oz. občinski komisar Kamnika. Čeprav je bil Rehbach nemške narodnosti, je govoril slovensko in pomagal Slovencem. Po vojni je bil zaradi sodelovanja z okupatorjem obsojen na smrt, vendar so sodbo zaradi intervencij lokalnega prebivalstva spremenili v 20-letni zapor. Po prestani kazni se je odselil na Dunaj, kjer je tudi umrl (»Hermann (Herman) Rehbach

ne zgolj v organizacijo Wehrmannschaft, ampak v nemške oblasti nasploh.⁶¹ Da je šlo za zvijačo nemškega okupatorja, kako zbrati čim več žrtev, govori tudi dejstvo, da so bile vaje sklicane ravno v času, ko je bilo nekaj dni prej njegovo delo na Gorenjskem začasno ustavljeno oziroma so bili vermani »poslani na dopust«. ⁶² Tragedija je dobila epilog, ko so Nemci dober mesec dni kasneje izselili še družine ustreljenih talcev, skupaj 65 oseb.⁶³

Nemški okupator je sredi julija za zatrtje partizanskega gibanja začel tudi z operacijo Enzian, v kateri je bila najbolj prizadeta II. grupa odredov, ki je ravnokar prišla iz Ljubljanske pokrajine na Gorenjsko. Imeli so tako velike izgube, da je bil Kokrški odred, ki je 24. decembra 1942 utrpel še hud poraz na Kostavski planini, čez dva dni ukinjen in so ga vključili v Gorenjski odred.⁶⁴ Partizansko gibanje je bilo po ofenzivi tako

(Rehbach)«, *Kamniško-komendski biografski leksikon*, <https://www.leksikon.si/Oseba/OsebaId/925>, pridobljeno 17. 3. 2023.

61 V poročilu med drugim piše »[...] *Prebivalstvo, zlasti podeželsko, je v paničnem strahu in si ne more pomagati. Dnevno prihajajo ljudje spraševati, kako naj se vedejo, da tudi njih ne bi ustrelili, kot je bil primer v Kamniški Bistrici, ko so postrelili 51 mladih moških kot odkup za nemške žrtve.../.... Prebivalstvo ne more razumeti, da so bili možje, ki jih je 'vermanšaft' vpoklical na vojaške vaje, in so bili v bistvu v naši (nemški) službi, odvedeni in ustreljeni. Vsekakor je to zelo praktični način zbiranja žrtev za maščevanje svojih žrtev, vendar so bili med usmrčenimi celo takšni, katerih družinski člani so bili žrtve banditskega ropanja...« (ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kamnik Deželnemu svetniku okrožja Kamnik, 11. 7. 1942).*

62 ARS, SI AS 1705, Okrožni komite OF Kamnik, 2–3.

63 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Poročilo občinskega komisarja Kamniška Bistrica.

64 Ivan Križnar, *Kranjsko okrožje med nemško okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem 1941–1945: kranjsko okrožje 1941–1945* (Kranj: Območno združenje borcev in udeležencev NOB Kranj, Občinski odbor ZZB NOV Tržič, 2007), 187–224.

oslabljeno, da je koroški gavljater Rainer 27. septembra 1942 razglasil, da je »*Gorenjska pomirjena*«, čemur je čez nekaj dni sledila neformalna priključitev Gorenjske Tretjemu rajhu s podelitvijo nemškega državljanstva na preklic (za dobo 10 let) široki skupini slovenskega prebivalstva oziroma vsem, ki so bili člani KVB.⁶⁵

Selbstschutz na Gorenjskem sredi leta 1942

Ker je spomladi 1942 partizansko gibanje zelo naraslo, je 30. maja 1942 poveljnik redarstvene policije *Alpenland* ukazal, naj se od 1. junija 1942 iz vrst Wehrmannschafta vzpostavi Selbstschutz (samozaščita) za zaščito prebivalstva in to tridesetčlanski oddelki najprej pri najbolj ogroženih orožniških postajah (Golnik, Gabrk, Gorenja vas, Žirovnica, Blagovica, Kresnice in Kamniška Bistrica).⁶⁶ Tako so 1. junija 1942 pri sedmih najbolj ogroženih žandarmerijskih postajah ustanovili posebne 30-članske samoobrambne oddelke, ki so jih imenovali Selbstschutz. Vpoklicali so predvsem vermane, ki so morali ostati pri orožniški postaji ter opravljati stražo in patroljno službo.⁶⁷

Najdejavnjša enota »junijskega« Selbstschutza je bila v radovljiškem okraju. Prvi oddelek so 1. junija 1942 ustanovili v Žirovnici, o čemer je vodja radovljiške Standarte⁶⁸ poročal: »1.

65 Budna, Dežman in Lušina, *Gorenjski odred*, 9.

66 Ferenc, »Wehrmannschaft v boju proti NOV na Štajerskem«, 146; Kokalj Kočevar, *Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske*, 76–80.

67 Ferenc, »Kako je bilo z razkrojem«, 225.

68 *Standarte* je bila upravno-organizacijska enota znotraj SA, ki je bila po velikosti in hierarhiji vojaških enot primerljiva z vojaškim polkom. Vsako politično okrožje je imelo največ dve *Standarte*, ki so jim poveljevali uveljavljeni in profesionalno nastavljeni častniki SA z nazivom *Führer der Standarte*.

junija smo v Žirovnici ustanovili krajevni 'Selbstschutz' s 30-timi vermani.«⁶⁹ Omenjeni vodja se je nato 4. junija 1942 najprej v Radovljici, potem še v drugih okrožjih dogovoril, da enote Wehrmannschafta in Selbstschutz sodelujejo pri posameznih orožniških postajah kot zaščitna enota. V tej »samozaščiti« so bili nemški državljani (»Reichsdeutsche«), ki so jim bili priključeni (slovenski) vermani. »Samozaščito« so sestavljali možje v starosti od 18 do 45 let, a tudi starejši z vojaško izobrazbo, ustanovljen naj bi bil po vojaških načelih.⁷⁰ Predstavljal je zaključeno enoto in je bil razdeljen v manjše bojne enote. Vodjo in podvodjo, ki sta morala imeti vojaško znanje, so izbrali med člani moštva in sta prevzela tudi usposabljanje moštva, ki je v primeru posredovanja vključevalo tudi uporabo orožja. Selbstschutz se je oskrboval iz vojaških zalog deželnega svetnika, ki so bile deponirane na orožniških postajah. Vsak član je dobil orožje v osebno uporabo. Za akcijo naj bi bila vedno pripravljena vsaj tretjina mož. Naloga samozaščite je bila skrbeti za lastno varnost, v sodelovanju z nemškimi zaščitnimi enotami skrbeti za zaščito nevojaških enot in sodelovati pri splošnih zaščitnih ukrepih pri obrambi ob partizanskih napadih. Za Selbstschutz so morali urediti tudi službeno sobo, kamor so se v primeru alarma javili z orožjem. V isti stavbi, ki naj bi bila zgrajena kot postojanka, naj bi uredili tudi prostore za nevojaške enote in »folksdojčerje«. V primeru nevarnosti bi se tja nastanili možje iz samozaščite in nevojaških enot ter se od tam branili.⁷¹ Edina bolj znana akcija Selbstschutza na zahodnem Gorenjskem je bila pri Hrašah (Lesce), kjer sta v zasedi, ki so jo sestavljali tudi njegovi pripadniki, padla komandant

69 Ferenc, »Kako je bilo z razkrojem«, 225–226.

70 Kokalj Kočever, *Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske*, 98.

71 Ibid., 99.

Cankarjevega bataljona Gorenjskega odreda Albin Žemva in borec Anton Kokalj.⁷²

A kmalu se je začel razkroj Wehrmannschafta (in z njim povezanega Selbstschutza), na kar je vplival splošni razvoj na Gorenjskem v tistem času. Tako so bili npr. prve dni delovanja možje radovljiškega Wehrmannschafta navdušeni, a ko je tretjega dne »brez sledu« izginilo 11 vermanov, je navdušenje vidno upadlo, dokler ni prišlo tako daleč, da so 17. junija 1942 morali Selbstschutz ukiniti, »ker možje enostavno niso več hoteli služiti«. ⁷³ Komandir jeseniškega orožniškega oddelka je o tem 25. junija 1942 poročal: »Pri nadzoru 'vermanov' sem danes ugotovil, da pri njih vladata nevolja in nezadovoljstvo. Svoje službe, ki so jo opravljali v nočnih zasedah, nočejo več opravljati. V zasedah so budni samo nekaj časa, čez pol ure pa zaspijo. Pred zajetjem 11 'vermanov' so bili zelo budni, so pa zadnje dni zelo popustili in pomenijo le še obremenitev za žirovniško orožniško postajo. Z ozirom na nejevoljo, ki jo kažejo, obstaja nevarnost, da bi izvedli nepremišljeno dejanje. Da s temi 'vermani', ne bi doživeli še večje sramote, sem ukazal, naj se 17.6.1942 vrnejo nazaj k svojemu delu.« ⁷⁴ Torej so Nemci žirovniški Selbstschutz ukinili že 17. junija 1942, medtem ko so ga drugod po radovljiškem okrožju do 25. junija 1942 in začeli snovati samoobrambne oddelke, ki so jih sestavljali zgolj Nemci (Freikorps) ali Ortsschutz.⁷⁵ Že 11. junija je bila namreč pri šefu civilne uprave konferenca funkcionarjev, ki je razpravljala o razmerah na Gorenjskem in sklenila, naj se

72 Budna, Dežman in Lušina, *Gorenjski partizan*, 84.

73 Ferenc, »Kako je bilo z razkrojem«, 225–226.

74 Ibid. Omenjenih 11 'vermanov' je namreč dobilo zvezo s 1. bataljonom Gorenjskega odreda in z orožjem odšlo v partizane.

75 Spomladi 1942 so Nemci v tem okrožju ustanovili SS-enoto, t. i. *Freikorps Stein–Oberkrain* ali nemško samozaščito, ki je štela okrog 600 mož, v glavnem učiteljev, uradnikov itd.

iz nevarno ogroženih krajev umaknejo prebivalci nemške narodnosti (učitelji, uradniki itd.), kar je pomenilo tudi umik (nemških) vodij Wehrmannschafta. Tudi poročila o stanju na terenu niso bila spodbudna: dne 11. junija 1942 je vodja škofjeloške Standarte poročal, da so partizani na tem območju likvidirali že tri vermane, medtem ko je 18. junija zaradi partizanskega delovanja ukinil službe vodji vermanov na Črnem Vrhu, v Poljanah in Javorju,⁷⁶ Gorenjski odred je vaški straži v Otoku pri Železnikih zaplenil 16 pušk.⁷⁷ Dne 17. junija 1942 je vodja kamniške Standarte poročal, da je zaradi partizanske dejavnosti na njegovem območju prenehalo delovati že 11 »šturmov«, in 25. junija, da so partizani v kamniškem okrožju ubili že osem vermanov, 87 so jih odpeljali s seboj, 14 vermanov je prostovoljno odšlo v partizane. Istega dne je, kot smo že navedli zgoraj, radovljiška Standarte ukinila službo »šturmu« za kraja Žirovnica in Breznica. Zaradi odnašanja vermanovskih uniform v partizane oziroma dezerterstva vermanov k partizanom v svojih uniformah so Nemci že na začetku junija 1942 pobrali vse tovrstne uniforme.⁷⁸

Wehrmannschaft in Selbstschutz v kamniškem okrožju

Čeprav naj bi bil, kot je navedeno zgoraj, Selbstschutz v okviru Wehrmannschafta ustanovljen tudi v treh krajih kamniškega okrožja (Blagovica, Kresnice in Kamniška Bistrica),⁷⁹ zasledimo prvo in edino poročilo o tovrstnem organiziranju v tedenskem poročilu občinskega komisarja občine Dol–Podgorica, ki je ležala v južnem delu kamniškega okrožja neposredno ob

76 Ferenc, »Kako je bilo z razkrojem«, 225–226.

77 Budna, Dežman in Lušina, *Gorenjski odred*, 84.

78 Ferenc, »Kako je bilo z razkrojem«, 226.

79 Ferenc, »Wehrmannschaft v boju proti NOV na Štajerskem«, 146.

okupacijski meji z Italijo. Deželnemu svetniku okrožja Kamnik dne 12. junija 1942 med drugim poroča, da bo *»naslednji teden zaradi čedalje večjega števila partizanskih prestopov reke Save in čedalje ostrejših bojev med partizani in italijansko vojsko v okolici tedanje italijansko-nemške meje, sklical apel 'vermanšafta' občin Podgorica in Dol ter iz njiju sestavil prostovoljno formacijo za samozaščito (Selbstschutz) in okrepitev mejne zaščite (Grenzschutz) in ob tem ustreznim organom predložil natančen seznam prostovoljcev«.*⁸⁰

Na tem mestu se jasno vidi, da so krajevno samozaščito, tako kot v istem času v radovljiškem okrožju, sestavljali člani Wehrmannschafta. A očitno omenjena krajevna samoobramba še po treh mesecih sploh ni začela delovati, saj občinski komisar omenjene občine na začetku septembra 1942 piše deželnemu svetniku, *»da je prebivalstvo zelo zaskrbljeno in živi v veliki negotovosti, da se bo zgodil partizanski napad«.* Zato bi bilo po njegovem mnenju nujno vzpostaviti krajevno zaščito oziroma samozaščito, pri čemer pripominja, da je bil imenik vaških zaščitnikov že odposlan. V nasprotnem primeru predlaga, naj se vzpostavi vsaj neka stalna enota Wehrmachta, ki bo imela nalogo, da pošilja nočne patrolje v posamezne zaselke, *»kajti mejna straža je na tem območju le za izvajanje kontrole in zaščite vzdolž same meje, zaledje pa ostaja nezaščiten«.*⁸¹

80 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Dol-Podgorica, 12. 6. 1942.

81 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Dol-Podgorica, 4. 9. 1942.

*Organiziranje krajevne samoobrambe v okrožju
Kamnik poleti in jeseni leta 1942*

*Idejne zasnove za samoobrambo
pred partizanskim nasiljem*

V kamniškem okrožju je že januarja 1942 delovala neka odporniška organizacija izven OF, ki se je skrivala tako pred komunisti kot okupatorji in je močno kritizirala delovanje partizanov, ki je povzročalo hude maščevalne ukrepe okupatorja. Tako so bili v noči na 17. januar 1942 po Domžalah razdeljeni letaki, ki jih je podpisala »Domovinska fronta« in na katerih je v slovenskem jeziku med drugim pisalo, »da se obsoja ravnanje komunistov in njihove OF in da je bilo zaradi njenega neodgovornega ravnanja ustreljenih že 36 Slovencev kot talcev«. ⁸² Podobno akcijo so ponovili v noči s 25. na 26. februar 1942 tudi na Glavnem trgu v Kamniku. ⁸³ Večjega vpliva na razvoj dogodkov ta ilegalna skupina ni imela, a vsekakor je bila odraz vsaj dela prebivalstva, ki ni sprejemalo metod partizanskega boja. O kakršnem koli dejavnem odporu proti partizanom še ni bilo nikjer sledu. A ko so sredi leta 1942 razmere zaradi povečane partizanske dejavnosti in posledično večjega okupatorjevega nasilja nad prebivalstvom eskalirale, so se pojavile tudi konkretne ideje o samoobrambi. Tako konec julija 1942 v pismu občinskega komisarja okrožnega glavnega

82 ARS, SI AS 1603, t. e. 36, Poročilo žandarmerijske postaje Domžale političnemu komisarju v Kamniku o akciji raztrosa letakov s protikomunistično vsebino po mestu, 17. 1. 1942. Gre za streljanje 36 talcev v Dragi 3. 1. 1942; gl. Mateja Jeraj et al. (ur.), *Dr. Albin Šmajd, dnevnik in dosje (1941–1946)* (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2022), 216.

83 ARS, SI AS 1603, t. e. 36, Poročilo žandarmerijske postaje Kamnik deželnemu svetniku v Kamniku glede akcije raztrosa letakov s protikomunistično vsebino po mestu Kamnik v noči s 25. na 26. februar 1942.

mesta Kamnik Hermanna Rehbacha deželnemu svetniku v Kamniku zasledimo idejo o oblikovanju avtonomnih slovenskih samoobrambnih oboroženih oddelkov, ki bi prebivalstvo ščitili pred partizanskim nasiljem. Vendar uresničitev te ni bila preprosta, saj so morali pri tem upoštevati okupatorjeve formalno-pravne okvire oziroma ovire. Rehbach je tako v pismu med drugim predlagal: *»Sedaj je treba razmisliti, če ni prišel pravi čas, da iz slovenskega prebivalstva ustvarimo neko vrste samozaščito, nekaj podobnega kot državljansko obrambo. Ta bi bila sestavljena večinoma iz starejših ljudi, po možnosti tistih, ki so služili pod Avstrijo. Za vodenje bi vpoklicali bivše oficirje. Ta samozaščita bi morala po vsej Gorenjski biti v pristojnosti posameznih žandarmerijskih postaj. Potem je pričakovati, da bi potem kmalu nastopil mir na tem območju. Ne vem pa, kako o tem razmišljajo višje oblasti. Ker poznam tukajšnje razmere in karakter slovenskega prebivalstva, vem da bi bilo to najboljšje za resnično pomiritev Gorenjske. Pričakovati je namreč, da se bodo banditi vrnili nazaj, kakor hitro se bodo umaknile nemške policijske enote, in ponovno začeli delovati. Moramo dati Slovencem možnost, da se sami branijo. Želim poudariti, da je takšna taktika zelo dobro delovala v Srbiji.«*⁸⁴

Ustanovitev krajevne samozaščite v Tuhinjski dolini

Če so bile omenjene želje kamniškega občinskega komisarja še bolj teoretične narave, v istem času na primere pozivov h konkretnemu formiranju krajevne samozaščite naletimo v dveh osrednjih občinah Tuhinjske doline. Naj na tem mestu opozorimo, da se v nemško pisanih poročilih mešajo in zamen-

84 ARS, SI, AS 1603, t. e. 37. Tedensko poročilo občinskega komisarja Kamnik Hermanna Rehbacha, 25. 7. 1942.

jujejo izrazi »Abwehr«, »Selbstschutz«, »Ortsschutz«, »Ortswehr«, včasih celo »Landwehr« ali »Landwacht«, pri čemer se iz konteksta jasno vidi, da gre za formiranje prostovoljnih enot, sestavljenih iz domačinov, ki dobro poznajo lokalni teren in lahko pomagajo lokalnim policijsko-orožniškim enotam pri preganjanju partizanov ter odvracanju nočnih partizanskih vpadov v tamkajšnje vasi.

Po stopnjevanju partizanske dejavnosti že od zgodnje pomladi naprej je občinski komisar Zg. Tuhinja sredi julija 1942 prvič predlagal osnovanje samozaščitnih enot: »[...] *Napadi banditov, laži njihove agitacije, umori nedolžnih in končno vsa velika škoda, ki jo banditi pripravljajo ljudstvu, so med prebivalstvom pustila pomembno sled in verjetno lahko rečemo, da se bo moška populacija zelo kmalu prostovoljno javila, da bo pomagala te komunistične tolpe popolnoma uničiti. Prebivalstvu je sedaj postalo popolnoma jasno, da se ta tolpa noče boriti za svobodo Slovencev, ampak da je izključno pomočnica Sovjetske zveze in nič drugega. Prebivalstvo ve, da ta tolpa napada zahrbtno in samo tam, kjer ve, da ne bo naletela na močan odpor, torej na nemočno prebivalstvo in na policijo, ki ne da bi kaj slutila mirno vozi naprej. In tudi v takšnih primerih streljajo banditi v hrbet. Banditi morajo na vseh področjih biti tako preganjani, da ne bodo nikjer varni, niti se ne bodo počutili varne.*«⁸⁵ Ob tem tudi predlaga, da bi na vseh že znanih krajih, kjer se križajo poti in partizani prehajajo z enega območja na drugega, kot sta npr. Tuhinjska dolina in Črni graben, namestili policijske posadke, »vendar brez vednosti lokalnih prebivalcev«.⁸⁶ Naslednji teden je bil komisar še konkretnější: »*Prejšnji teden sem v tedenskem poročilu omenil, da je pričakovati, da se bo domače moško pre-*

85 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj, 17. 7. 1942.

86 Ibid.

bivalstvo samo od sebe prostovoljno javilo v boj za preganjanje partizanov. Tako moram reči, da bi se v tem času, če bi od kate-regakoli urada izšel poziv, javili vsi brez izjeme. Tudi sami možje govorijo: 'Uradne oblasti bi nam morale dati orožje, da bomo kmalu komunistom napravili konec. Mi namreč poznamo teren in okolico ravno tako dobro kot bratomorilci in nam bodo tako prišli pod strel'. Po mojem mnenju je sedaj prišel čas, ko se želi prebivalstvo samo osvoboditi terorja komunističnih band».⁸⁷ Ker se nemške oblasti na njegove prejšnje prošnje niso odzvale, je sredi avgusta omenjeni komisar ponovno poročal, »da se bande kljub mirovanju, še vedno nahajajo v tej okolici«, in pri tem še enkrat poudaril, »da se je lokalno moško prebivalstvo pripravljeno tem tolpom zoperstaviti, če bi jim bilo izročeno orožje«. Ob tem dodaja, da bi v primeru organiziranja takšnih enot morali zagotoviti prostovoljcem zelo strogo tajnost. Hkrati je tudi predlagal, da »bi odkrito ljudi pozvali k pomoči, in bi v vsaki občini iz domačinov organizirali zasedo, ki bi pod vodstvom policije v vsaki občini ponoči skrbela za varnost prebivalstva in da bi se kot vojaki za zelo zaželeni mir bojevali proti bratomorilcem».⁸⁸

Kljub »prvenstvu« pri predlaganju krajevne samoobrambe prva enota krajevne samozaščite ni bila ustanovljena v Zg. Tuhinju, ampak v kraju Vaseno, v sosednji občini Šmartno v Tuhinju. Enota je nastala 20. avgusta 1942, o čemer je občinski komisar iz Šmartnega v Tuhinju poročal naslednje: »Preko opazovanj prebivalcev kraja Vaseno in zaradi močno shojene poti čez travnik, smo prepričani, da bande zaradi primernege terena tam opravljajo prehode pogosto menjajo področje. Po izpovedi nekega delavca, ki je že večkrat videl premike band pri svojem posestvu, se banditi vsaj enkrat tedensko premikajo po kraju. Primer je

87 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj, 24. 7. 1942.

88 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj, 14. 8. 1942.

bil sporočen žandarmeriji, ki pa zaradi pomanjkanja moštva ne more cel teden stati v zasedi, ker mora opravljati še druge naloge. Zato je bila sprejeta odločitev, da se oblikuje obrambna enota (Abwehr) iz domačinov, ki je bila 20. avgusta sestavljena iz naslednjih mož: Jožef Zorko (občinski tajnik), Anton Pančur (delavec, trenutno v službi Sipo), Janez Smolnikar (delavec) in kmet Martin Burja. Čeprav imamo na voljo le dve puški, sem prepričan, da jo bo tolpa banditov slabo odnesla. Bilo bi zelo zaželeno, če bi oblasti z namenom ustanoviti samozaščito (Selbstschutz), zanesljivim ljudem izročile orožje in da bi se preprečila zloraba bi žandarmerijo pooblastili za izvajanje kontrole nad tem».⁸⁹

Čez teden dni se je omenjeni občinski komisar zavzel za ustanovitev krajevne samozaščite tudi v Šmartnem: »Dne 26. avgusta 1942 so partizani napadli policijski avto na cesti Laze – Zg. Tuhinj, pri čemer bi tolpo 16-tih mož lahko zajeli, če ne bi žandarmerijski oddelek zaradi nepoznavanja terena popolnoma odpovedal. Zaradi tega primera je slišati veliko kritik od prebivalstva. Veliko upanje se zato polaga na krajevno samozaščito (Selbstschutz), ki bi bila v takšnih primerih pod poveljstvom žandarmerije angažirana proti partizanom. Prepričan sem, da se je prebivalstvo pripravljeno boriti proti kugi tolpe, ker mora že vsak jasno razmišljajoči Gorenjec videti, koliko nesreče so povzročile te tolpe.«⁹⁰ Enako mnenje v zvezi z nujnostjo organiziranja krajevne samoobrambe je isti dan v svojem poročilu delil komisar iz sosednjega Zg. Tuhinja: »Slišal sem, da so v občini Sela partizani napadli policijsko vozilo. Dne 27.8.1942 je bilo na cesti med Lazami in Šmartnim ponovno napadeno eno policijsko vozilo. To pomeni, da tolpe še niso popolnoma uničene in se zadržujejo v naši okolici. Vodje tolpe so znani, prav tako poznamo poti, po

89 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Šmartno v Tuhinju, 21. 8. 1942.

90 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Šmartno v Tuhinju, 28. 8. 1942

katerih se gibljejo. Ni potrebno drugega kot da jih pričakamo na določenih mestih. Potem bi bilo ravno obratno kot se dogaja sedaj. Če bi policija pričakala partizane, potem je izključeno, da ne bi bili v kratkem času uničeni. Zasede bi prinesle veliko večje uspehe kot vse policijske akcije. V naši občini ne manjka še nihče. Vsi moški so še doma oz so se ustrezno odjavili pri policiji. Iz domačega moškega prebivalstva obstaja možnost, da se organizira »krajevna bramba« (Ortswehr). Je pa priporočljivo, da bi se tem možem pridružila še najmanj polovica policije. Vsi si želijo le eno: mir v dolino.«⁹¹ V naslednjem poročilu zgornje-tuhinjski občinski komisar že poroča, da se je v tednu med 28. avgustom in 4. septembrom 1942 v občini Zg. Tuhinj začela organizirati vaška samozaščita (»Selbstschutz«). Vendar je takoj opazil, da tega domačini niso sprejeli s pretiranim zadovoljstvom: »Ko je bila možem v občini naznanjena novica, da se organizira vaška samoobramba, ni bilo opaziti, da bi bilo koga tega strah, prav tako ne kakšnega veselja. Sicer pa v teh dni ni bilo partizanskih napadov, kar potrjuje našo tezo, da se partizanske enote izogibajo odprtemu bojevanju, ampak izvajajo zgolj zahrbtne akcije. Policiji iz Zg. Tuhinja je bilo za spremstvo dodeljeno vojaško oklepno vozilo, kar zmanjšuje možnost partizanskih napadov.«⁹²

Dokončno organiziranje krajevne samozaščite v Zg. Tuhinju je potekalo zelo počasi, saj se je vmes 13. septembra zgodil napad na občinski urad, ki so ga partizani popolnoma opustošili. Partizani naj bi bili v tem kraju tako ponoči kot podnevi, saj so »kmete so partizanske tolpe popolnoma oropale. Zato prebivalstvo teh vasi prosi za pomoč, ki jim je bila tudi nudena. Policijska intervencija je dala tokrat tudi rezultat, kar se doslej v tej dolini še ni zgodilo.« Po poročanju občinskega komisarja

⁹¹ Ibid.

⁹² ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj, 4. 9. 1942.

sta v pet minut trajajočem boju bila ustreljena dva partizana (stražarja). Pri tem je življenje izgubil tudi en policist.⁹³ Glede organizacije samozaščite v kraju komisar poroča, da se ta »bliža uresničitvi«. Pri tem se je porajalo veliko vprašanje, kje hraniti orožje podnevi, saj naj v občini namreč ne bi bilo nobenega primernega kraja za to. Na koncu so se odločili, »da bi bilo orožje podnevi shranjeno pri policijskem oddelku v Zg. Tuhinju, pri čemer se svetuje, da se orožja samozaščiti ne razdeli prej, preden ne bo najdeno ustrezno mesto za njegovo hrambo«.⁹⁴

Pomemben korak naprej k dokončni vzpostavitvi krajevne samoobrambe v Zg. Tuhinju je bil narejen sredi oktobra 1942, ko so že tudi prisegli prvi zaščitniki: »V nedeljo 11.10. 1942 se bo odvijala v občini Zg. Tuhinj slovesna zaprisega krajevne samozaščite (Selbstschutz) iz Laz in Sel. Moški so bili že s strani policijske postaje pozvani k udeležbi.« K temu je dodal, da se orožje in municija čez dan oddasta v izključno hrambo policiji v Zg. Tuhinju, ker v Lazah ni nikjer primernega prostora za to hrambo. V zvezi s tem je tudi zaprosil za ustrezno navodilo poveljnika žandarmerijske postaje v Šmartnem v Tuhinju, kajti »preko dneva ne sme namreč noben stražar stati pred prostorom za hrambo orožja, ker ni izključeno, da bi preko tega partizani izvedeli, kjer je orožje in bi lahko nekega dne vdrli v te hrambene prostore za orožje«.⁹⁵ Že naslednji teden je občinski komisar ugotavljal, da se »partizanske enote pogosto spopadejo s policijo, pri čemer imajo skoraj vedno izgube. Lahko se reče, da je preganjanje partizanskih tolp uspešnejše kot je bilo do sedaj. Dejavnost tolpe se omejuje v glavnem na požig kmetij, odvzem živine in ostale nečastne stvari. Lahko ugotovimo, da v naši

93 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj, 2. 10. 1942.

94 Ibid.

95 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj, 9. 10. 1942.

občini ljudje večinoma ne simpatizirajo več s partizani. Če pa je še kateri, so to sorodniki partizanov in morda ljudje, ki so bili prej vodilni v klerikalnih krogih.«⁹⁶

Glede ustanovljene krajevne samozaščite v Lazah in Selih občinski komisar konec oktobra že opaža, »*da je bila organizacija le-te med prebivalstvom razumljena precej drugače, kot je bilo potem to uresničeno. Lahko se celo reče, da so moški iz samozaščite v veliki meri zelo nezadovoljni in za udeležbo pri samozaščiti zelo nejevoljni.*«⁹⁷

Vzroke zato je občinski komisar videl v naslednjem:

1. Pripadniki samozaščite so mislili, da bo vsak »samozaščitnik« dobil orožje v tajnosti, tako da javnost o tem ne bo nič vedela. Iz tega je mogoče sklepati, da so se možje bali kakršnih koli nasilnih dejanj iz strani partizanov, npr. požiga hiše.
2. Pogosto moški iz samozaščite sprašujejo, zakaj niso vsi zaselki v občini organizirani v samozaščiti, ampak so v njej le moški iz Laz in Sel.
3. Za oborožitev samozaščite je na voljo zgolj deset pušk. Moški poudarjajo, da z desetimi puškami ne morejo varovati oziroma ščititi nobenega kraja.⁹⁸

Čez teden dni občinski komisar piše, da se vsako nedeljo izvajajo vaje krajevne samozaščite Laze in Sela. Moški se jih v polnem številu udeležujejo, »*čeprav ne s pravo voljo, ker bi možje vedno znova radi videli na vajah tudi svoje tovariše iz sosednjih vasi*«. Vedno znova se tudi slišijo očitki, »*da se s samo desetimi puškami ne da zoperstaviti bandam, ki razpolagajo z*

⁹⁶ ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj, 23. 10. 1942.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Ibid.

različnim orožjem, tako avtomatskim kot tudi bombami in ročnimi granatami«. Poleg tega so kritizirali dejstvo, da šteje zaščita samo deset mož in predlagali, da bi k služenju v samozaščiti pritegnili več mož in fantov, da bi lahko ta enota predstavljala močnejšo silo ter bi takšna skupina pripomogla tudi k večjim uspehom v boju s partizani.⁹⁹

Edini podatek o dejavnem sodelovanju novoustanovljenega Selbstschutza iz Zg. Tuhinja proti partizanom zasledimo na začetku novembra 1942: *»Pretekli teden je na tukajšnjem območju potekala velika policijska akcija preganja partizanskih tolp. Pri tem je sodelovala tudi občinska samozaščita oz. deželna straža (»Selbstschutz bzw. Landwacht«). O uspehu te akcije vam ne morem poročati, ker o tem nisem prejel nobenega poročila.*«¹⁰⁰ V tem poročilu opazimo, da krajevno samozaščito poimenuje z dvema imenoma, poleg uveljavljenega Selbstschutz (Samozaščita) tudi Landwacht (Deželna straža), čeprav so slednjo formalno ustanovili šele mesec dni kasneje.¹⁰¹ Tudi v naslednjem poročilu omenjeni vir ne uporablja več izraza »Selbstschutz«, ampak operira zgolj še z »Landwacht«, medtem ko pripadnike te formacije imenuje »Landwachtsmänner«, torej deželni stražarji:¹⁰² *»Dne 25. 11. 1942 se je v prenovljene prostore na stari*

99 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj, 6. 11. 1942.

100 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj, 13. 11. 1942.

101 Landwacht oz. deželne straže so v skoraj vseh gorenjskih občinah ustanovili decembra 1942 in so delovale pod vodstvom krajevnega orožništva; v njih so bili zastopani člani različnih SA-oddelkov. Orožniki so te »deželne straže«, ki so postale zelo močne, začeli razpuščati in jih opustili aprila 1943, razen tiste v mestih, npr. v Kranju, kjer so ustanovili mestno stražo 9. novembra 1942 (Kokalj Kočever, *Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske*, 102–103).

102 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj, 27. 11. 1942.

lokaciji, potem ko so bili požgani med partizanskim napadom poleti, spet vselila občinska uprava. V isti hiši je urejena tudi oporišče za žandarmerijsko postajo. Moč oporišča (7 mož) bo vsako noč okrepljena še z deželnimi stražarji (Landwachtsmänner), in sicer vsako noč s 5 možmi. Razveseljivo je, da je bilo oporišče takoj po odhodu policijske enote v Tuhinju, urejeno v Lazah.«¹⁰³ V nadaljevanju poroča, da je bilo za deželno stražo v občini vzeto 90 mož, pri čemer so zastopani vsi kraji v občini.¹⁰⁴

Decembra 1942 so se v Tuhinjski dolini pojavile tudi prve enote t. i. »raztrgancev« (Gegenbande). Iz poročila občinskega komisarja v Zg. Tuhinju je mogoče razbrati, da v primerjavi z vaško samozaščito pri njenem organiziranju lokalna skupnost ni sodelovala: »O gibanju partizanskih tolp nismo pretekli teden dobili poročil. Veliko pa se govori o t. i. 'narobnih tolpah' («Falschen-banden«), torej tistih, ki so jih nemške oblasti razposlale, da preko tega ugotovijo izpovedi prebivalstva, posebej tistega, ki živi nekje v osamljenih hišah in kjer se njihove poti križajo, s potmi tolp. Govori se celo, da se te »narobne-tolpe« lahko zelo dobro prepozna, torej da se jih da ločiti od pravih pripadnikov tolpe.«¹⁰⁵

Konec samozaščitnih oddelkov v Tuhinjski dolini

Krajevno samoobrambni oddelki v Tuhinjski dolini se niso dolgo obdržali, saj kakšnega velikega navdušenja med prebivalstvom za tovrstno obrambo pred partizani ni bilo, k čemur je veliko pripomogla negativna politična drža večine tamkajšnjega prebivalstva. Občinski komisar je že decembra 1942

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj, 11. 12. 1942.

ugotavljal, da je »politična linija ljudi v naši občini zadržana, kot se lahko ugotovi na podlagi obnašanja ljudi. Vedenje ljudi je še zmeraj takšno, da stojijo ob strani, torej še ni jasno zaznati občutka pripadnosti Veliko-nemškemu rajhu. O prištevanju k rajhu se ni nikoli govorilo. Osnovni vzrok za to zadržano vedenje prebivalcev predstavlja tudi strah pred partizani, ker je bilo še vedno znova dokazano, da obstajajo še povezave med prebivalstvom in partizani, kar ima za posledico trdno zadržano vedenje dela prebivalstva, ki je delovljno in pripravljeno sodelovati.«¹⁰⁶

Na začetku leta 1943 se je razpoloženje med prebivalstvom v Zg. Tuhinju še poslabšalo, saj v januarju občinski komisar ugotavlja, da, »v političnem smislu stanje v občini ni dobro. Po vpoklicu vojaških obveznikov v državno delovno službo (Arbeitsdienst), se je zanimanje/navdušenje prebivalstva za nemški rajh opazno zmanjšalo.«¹⁰⁷ Podobno je bilo tudi v februarju: »Politična situacija v kraju je tako kot prej slaba. Prebivalstvo je zavzelo negativno stališče do nas.«¹⁰⁸ Tako ne preseneča, da je že od konca leta 1943 vse do maja 1945 večina Tuhinjske doline tvorila »osvobojeno« ali »polosvobojeno« ozemlje pod partizanskim nadzorom in so se tu v tem obdobju razvijale prve oblike medvojne »ljudske oblasti« na kamniškem območju,¹⁰⁹ zato je razumljivo, da se v letu 1944 ni moglo razviti gorenjsko domobranstvo (*Oberkrainer Selbstschutz*).

106 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj, 11. 12. 1942.

107 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj, 15. 1. 1943.

108 ARS, AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj, 5. 2. 1943.

109 Tone Ferenc, »Ljudska oblast v kamniškem okrožju leta 1944«, v: *Kamnik (1229–1979) – Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta*, ur. Jože Žontar (Kamnik: Kulturna skupnost Kamnik in Sekcija za krajevno zgodovino ZDS, 1985), 168–183.

Krajevna samoobramba v ostalih krajih kamniškega okrožja

Jeseni 1942 zasledimo ustanovitve krajevne samozaščite (Selbstschutz) še v krajih Homec–Radomlje, Črnuče, Dob in Vodice, medtem ko je v občini Kamniška Bistrica zamisel ostala zgolj na papirju. V občini Homec–Radomlje zasledimo ustanovitve krajevne samozaščite konec septembra: »V občini je bila organizirana občinska samoobramba, istočasno pa se je začela gradnja strelišča, ki naj bi bil končan do nedelje 30.9.1942.«¹¹⁰ Na začetku oktobra 1942 se je samozaščita formirala tudi v (takrat obmejni) občini Črnuče. Tamkajšnji občinski komisar namreč poroča, »da bo občina dala na razpolago prostore krajevni samozaščiti. Prav tako je bilo urejenih 10 mest za spanje. Prve vaje te krajevne zaščite se bodo vršile v nedeljo. Žandarmerija je že dobila določeno število orožja (za njihovo oborožitev). Služenje pri tej zaščiti naj bi se začelo naslednji teden. Upamo, da bodo do takrat prispele tudi uniforme. Nekaj mož, ki niso bili predvideni za zaščito, se je pritožilo, ker niso bili sprejeti. Morda jih bomo kasneje vključili v to službo.«¹¹¹ 11. oktobra 1942 je bila črnuška krajevna zaščita prvič vključena v izvajanje nočnega patroljiranja. Da bi lahko časovni razpon služenja vsakega od mož podaljšali, se je črnuška žandarmerija odločila rekrutirati še nadaljnjih 25 do 30 mož. S pritegnitvijo teh za boj zmornih mož v krajevno samozaščito je bilo prizadeto krajevno gasilstvo, tako da so se zaradi tega odločili za gasilsko službo vpoklicati in usposobiti fante, stare od 14 do 18 let.¹¹² V istem obdobju so na organiziranju vaške samozaščite delali tudi v

110 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Homec–Radomlje, 25. 9. 1942.

111 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Črnuče, 9. 10. 1942.

112 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Črnuče, 13. 11. 1942.

občini Vodice.¹¹³ Vendar kaj več o njenem delovanju ni znanega. Podobno je bilo tudi v občini Dob, kjer tamkajšnji občinski komisar sredi oktobra 1942 poroča, da je bila »ustanovljena krajevna samozaščita, ki šteje trenutno 180 mož. Zbirno mesto je na naslovu Dob 94, kjer ima svoje oporišče tudi žandarmerijska postaja.«¹¹⁴ Tudi v občini Kamniška Bistrica so se potem, ko se je jeseni čedalje več spomladi prisilno mobiliziranih moških vračalo od partizanov, predlagali: »Vsi, ki so ušli partizanom so polni sovraštva do njih. Lahko bi se jih vse izpustilo na svobodo in pod vodstvom žandarmerije ali policije s pomočjo krajevne samozaščite (Selbstschutz) poslalo v boj proti partizanom. Pobegli namreč poznajo partizansko taktiko in vedo za njihova skrivališča, ki jih vedno menjavajo. Tistim partizanskim prebežnikom, ki so se v zadnjem času vrnili domov, bi se moralo obljubiti, da bodo njihove družine izpuščene iz preselitvenega taborišča, in to bo popolnoma učinkovalo.«¹¹⁵

Zaključek

Za konec lahko poudarim, da se je že sredi leta 1942 tudi na Gorenjskem zaradi stisk lokalnega slovenskega prebivalstva začela formirati spontana samoobramba pred nasilnimi dejanji revolucionarno-partizanske strani v obliki samoobrambe, ki so jo v virih največkrat poimenovali »Selbstschutz«. Te enote so nastale zlasti v Tuhinjski dolini in so bile v tesni povezavi s krajevno nemško žandarmerijo, vendar so bile zelo slabo obo-

113 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Vodice, (10/12). 10. 1942.

114 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Dob, 16. 10. 1942.

115 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kamniška Bistrica, 16. 10. 1942.

rožene in številčno šibke. Zato so kmalu prenehale obstajati, k čemur je po eni strani pripomogla tudi množična mobilizacija mlajših moških v nemško vojsko in po drugi strani čedalje večji vojaški in propagandni uspehi partizanske strani na tem območju. Vendar te oblike samoobrambe niso imele skoraj ničesar skupnega z ustanavljanjem Gorenjskega domobranstva v letu 1944, saj tega takrat v Tuhinjski dolini sploh ni bilo, a tudi v večjem delu kamniškega okrožja domobranstvo ni razvilo tolikšne moči kot v sosednjem kranjskem okrožju.

Viri in literatura

Arhivski viri

- Arhiv Republike Slovenije (ARS)
 SI AS 1852, Prva grupa odredov.
 SI AS 1603, Deželni svetnik Kamnik.
 SI AS 1705, Okrožni komite OF Kamnik.

Literatura

Ajlec, Kornelija in Božo Repe. *Razkosana Slovenija. Okupacijske meje med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2021.

Budna, Nataša, Jože Dežman in Janez Lušina. *Gorenjski partizan: Gorenjski odred 1942–1944*. Ljubljana: Partizanski knjižni klub, 1992.

Cerkvenik, Danilo. »Talci na Kamniškem.« *Kamniški zbornik* 7, (1961): 339–350.

Ferenc, Tone. »Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem.« *Letopis Muzeja narodne osvoboditve Maribor* 11, št. 1 (1958): 81–156.

Ferenc, Tone. »Kako je bilo z razkrojem Wehrmannschafta na Gorenjskem.« *Borec* 7, št. 5 (1960): 225–226.

Ferenc, Tone. »Ljudska oblast v kamniškem okrožju leta 1944.« V: *Kamnik (1229–1979) – Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta*, ur. Jože Žontar, 168–183. Kamnik: Kulturna skupnost Kamnik in Sekcija za krajevno zgodovino ZDS, 1985.

Ferenc, Tone. *Izbrana dela, Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 2. Raznarodovanje*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2010.

Griesser Pečar, Tamara. *Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007.

Griesser Pečar, Tamara. »Erwin Rösener.« V: *V imenu ideologij: obrazi totalitarizmov na Slovenskem*, ur. Renato Podbersič, 55–94. Ljubljana: SCNR, 2020.

Guštin, Damijan. *Prva partizanska pomlad. Razvoj slovenskih partizanskih čet leta 1942*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2021.

Hančič, Damjan. *Revolucionarno nasilje na vzhodnem Gorenjskem, 1941–1945*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2011.

Hančič, Damjan. *Revolucionarno nasilje na osrednjem in zahodnem Gorenjskem, 1941–1945*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2013.

Jan, Ivan. *Kokrški odred I. Narodno-osvobodilni boj pod Karavankami*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980.

Kokalj Kočever, Monika. *Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske v letih 1943–1945*. Ljubljana: Založba Inštituta za novejšo zgodovino, 2017.

Križnar, Ivan. *Kranjsko okrožje med nemško okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem 1941–1945: kranjsko okrožje 1941–1945*. Kranj: Območno združenje borcev in udeležencev NOB Kranj, Občinski odbor ZZB NOV Tržič, 2007.

Mlakar, Boris. *Slovensko domobranstvo 1943–1945: ustanovitve, organizacija, idejno ozadje*. Ljubljana: Slovenska matica, 2003.

Stiplovšek, Miroslav. *Kamniško okrožje v narodnoosvobodilnem boju 1941–1945: problematika virov in literature, obsega in razdelitve okrožja ter periodizacije*. Domžale: Pripravljalni odbor za organizacijo VII. zbora gorenjskih aktivistov, Odbor aktivistov kamniškega okrožja, Samoupravna interesna kulturna skupnost, 1975.

Vidali, Ivan. »V boj za svobodo.« *Kamniški zbornik 7* (1961): 7–274.

Zbornik žrtev 2. svetovne vojne v občini Kamnik, ur. Milan Šuštar. Kamnik: Občina Kamnik, 2004.

Spletni viri

Kamniško-komendski biografski leksikon, »Hermann (Herman) Rehbach (Rehbach)«. Pridobljeno 17. 3. 2023. URL: <https://www.leksikon.si/Oseba/OsebaId/925>.

“Village Guards” in the Gorenjska Region in 1942

Summary

Like in the Italian Ljubljana Province (LP), as early as mid-1942, “village guards”, or a kind of local self-defense against partisan attacks and retaliatory violence of the occupying forces, also began to form in Gorenjska (Upper Carniola), which had been occupied by the Germans in 1942. In the eastern parts of the region (in the political-administrative district of Kamnik (*Kreis Stein*), from mid-July to November 1942, we can trace the establishment of self-defense, which local communities (municipalities) proposed to the German authorities as support for the gendarmerie-police units in the field. Although this self-defense was most often called “Selbstschutz” in German written sources, it was organized outside the Wehrmannschaft, i.e. armed divisions of the Carinthian People’s Union (KVB), and should not be equated with the “Selbstschutz” created especially in the Radovljica district in close connection with the Wehrmannschaft and limited in time to June 1942. By examining the weekly reports that the municipal commissioners in the Kamnik district sent to the highest representative of the interwar local self-government in this district – the Provincial Councillor (*Landrat*) in Kamnik, we can reconstruct the development of this type of self-defense in this area fairly well; it was formed most intensively precisely during the period when the Wehrmannschaft was “on vacation” by order of the German occupation authorities. Although to some extent the appearance of this type of local

self-protection in 1942 in Gorenjska can be compared with the village guards (MVAC), which were created at the same time in the Italian province of Ljubljana, due to various circumstances, the units in Gorenjska never reached the military strength and importance in the fight against partisans as village guards did in the LP. The difference was also that the village guards in the LP were created on their own initiative, turning to the Italians for recognition and help only after their formation, while in the Gorenjska region this took place under the control of the German gendarmerie and with the knowledge of the official political authorities from the very beginning. These units had almost nothing in common even with the later Home Guard in Gorenjska (*Oberkrainer Selbstschutz*), except for the name and the basic idea of self-protection of the local population against violent acts of the partisan side. What is more: in most of the towns of Eastern Gorenjska where local self-defense was organized in the summer of 1942, no Home Guard posts were established at all in 1944/45, which contrasts with the development in the Ljubljana region, where most of the former village guards formed the initial core of the local Home Guard in the fall of 1943.